

дії принципу диспозитивності норм процесуального права і процесуальних норм матеріального права.

Ключові слова: цивільне судочинство, суд, принципи, диспозитивність, змагальність.

Анотація

Некlesa Ю. В. Гражданско-процессуальный кодекс Украины: проблемы реализации принципов состязательности и диспозитивности. — Статья.

Статья посвящена исследованию проблем реализации принципов диспозитивности и состязательности в гражданском процессе Украины. Анализируются вопросы, связанные с установлением тенденций и перспектив развития данных принципов и выработкой на их основе предложений по усовершенствованию гражданского процессуального законодательства. Отдельное внимание уделяется соотношению в рамках действия принципа диспозитивности норм процессуального права и процессуальных норм материального права.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, суд, принципы, диспозитивность, состязательность.

Summary

Neklesa U. V. Civil-Processing Code of Ukraine: Problems of Realization of Principles of Contentiousness and Non-Mandatoryness. — Article.

The article is devoted research of problems of realization of principles of non-mandatoryness and contentiousness in civil procedure of Ukraine. Questions, related to establishment of tendencies and prospects of development of these principles and to making on their basis of suggestions on the improvement of civil procedure legislation, are analysed. Separate attention is spared correlation within the framework of action of principle of non-mandatoryness of norms of processing law and processing norms of materialising law.

Keywords: civil legal proceeding, court, principles, non-mandatoryness, contentiousness.

УДК 347.91/95(477).001.76:347.91/95(73)

Ю. О. Полтавчук

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ США

Актуальність дослідження питань, пов'язаних з правовим регулюванням цивільно-процесуальних відносин в Україні та Сполучених Штатах Америки, обумовлена тим колом проблем, які виникають на практиці — у правозастосовній діяльності і відповідно викликають інтерес у науковців, стимулюючи глибокий аналіз тих чи інших норм або інститутів права, або принципове переосмислення вже вивчених явищ, значною мірою сприяючи цим розвитку науки.

Наразі значний інтерес викликає такий інститут цивільно-процесуального права, як доказування.

Досліджуючи інститут доказування, виявляємо ряд моментів, які викликають інтерес в якості приводу для більш глибокого вивчення та вирішення поставлених проблем:

- Докази та доказування є ключовим інститутом цивільно-процесуального права, через призму якого деякою мірою виражається сама сутність цієї галузі

права, адже саме доказування є тим інструментом, за допомогою якого досягаються визначені законом задачі цивільного процесу;

- Стають помітними тенденції до уніфікації у деяких аспектах правового регулювання цивільно-процесуальних відносин як України, так і США, що, безперечно, потребує розуміння причин та наслідків таких процесів, особливо зважаючи на відносність держав до різних правових систем;

- Законодавство України як відносно молодій демократичній державі на даному етапі свого розвитку формується з озиранням на досвід та надбання інших держав зі значно багатшою історією державо- та правотворення. При такому підході надзвичайно важливо здійснювати глибокий аналіз реалізованих запозичень на предмет їх ефективності та допустимості у вітчизняних правових та соціально-економічних реаліях;

- Пізнання цивільно-процесуальних правовідносин може стати приводом для розвитку принципово нових ідей стосовно регулювання тих чи інших відносин, визначення шляхів подолання існуючих проблем.

Слід зазначити, що дослідження окреслених проблем у цивільно-процесуальних правовідносинах в Україні та США неможливе без з'ясування хоча б у загальних рисах класичних систем правосуддя, в рамках яких формувалися системи цивільного судочинства України та США.

Під впливом численних різноманітних факторів сформувались дві системи правосуддя, відомі в історії як інквізиційна (слідча) та змагальна [1, 1].

Слідча система, відома як континентальна, завдячує своєю назвою домінуючому поширенню у континентальній Європі.

Змагальна система є характерною для Великобританії, США та інших країн загального права.

Континентальна система, ґрунтуючись у першу чергу на романо-германському типі права, має такі характерні риси: провадження ґрунтується на принципах верховенства закону, кодифікації процесуального законодавства, односторонньої залежності судової практики від норм закону.

Змагальний процес у свою чергу вирізняється значно більш активною процесуальною позицією сторін, відсутністю кодифікації, значною вагою судового прецеденту [2, 2].

Розглядаючи найбільш яскравого представника змагальної системи — Сполучені Штати Америки, звертаємо увагу, по-перше, на те, що у різних штатах судова процедура має свої відмінності, але взагалі хід судового процесу регулюється Федеральними правилами цивільного судочинства (*Federal Rules of Civil Procedure — FRCP*), затвердженими 1938 року. Ті штати, які не визнали FRCP, адаптували свої власні положення та правила до федеральних, вирішивши таким чином проблему реалізації принципів рівності та однакового розуміння і застосування закону [3, 2].

Спеціальним законом у сфері доказування виступають Федеральні правила про докази для судів та магістратів США (*Federal Rules of Evidence for United States Courts and Magistrates — FREUSCM*) [1, 2].

FRCP та FREUSCM подібно до вітчизняних норм права встановлюють певні

стандарти цивільного процесу, як, наприклад, питання допустимості доказів, допиту свідків, кола фактів, що потребують доказування, без яких за жодної правової системи неможливе провадження з цивільних справ.

Слід зазначити, що доказове право створене за умов значного впливу прецедентів, що не тільки пояснюють, а й доповнюють його, тому право Сполучених Штатів є досить складним для сприйняття через досить казуальний характер.

Розглядаючи проблему застосування рішення суду як джерела права для вирішення подібних категорій справ, слід зазначити, що судовий прецедент виконує подвійну роль:

- формулює положення, які відсутні в існуючих нормативних актах; інтерпретує та роз'яснює норми діючого закону, а за необхідності і змінює їх.

Тобто річ у тому, що суспільні відносини безупинно рухаються вперед, розвиваються під впливом різноманітних факторів, відповідно нормативна регламентація майже завжди забезпечується вже внаслідок багаторазового виникнення таких відносин. Вирішуючи спір саме стосовно таких відносин, суд формує судовим прецедентом, використовуючи різні правові механізми, як наприклад аналогія закону, нову норму права, що буде застосовуватись у подальшому для вирішення подібних категорій справ.

У вітчизняному праві судовий прецедент у такому сенсі, як відомо, не застосовується. У той же час слід звернути увагу на такий результат діяльності судової системи України, як постанови Пленуму Верховного Суду України (ПВСУ).

Постанови ПВСУ шляхом роз'яснення змісту правових норм, заповнення прогалин відіграють значну роль у забезпеченні однакового розуміння і застосування правових норм при вирішенні судами цивільних справ. Однак проблема полягає в юридичній силі таких постанов, а точніше в її відсутності. На практиці особи, які беруть участь у справі, часто посилаються на ті чи інші постанови ПВСУ, однак судом та іншою зі сторін таке посилення в більшості випадків не сприймається. Аргументом є той факт, що постанови ПВСУ не мають юридичної сили, незважаючи на те, що кожним таким рішенням Верховний Суд України постановляє зобов'язати суди здійснювати чи утримуватись від певних дій. Надання постановам ПВСУ законної сили стало би значним кроком вперед у розвитку судочинства, і при цьому постанови не стали б лише чимось подібним американському судовому прецеденту, а зайняли б своє місце у системі підзаконних актів у сфері судочинства, адже поняття прецеденту і постанов ПВСУ, незважаючи на зовнішню схожість, мають різну сутність. Постанови Пленуму виносяться на основі узагальненої судової практики, а не є рішенням по конкретній справі з обов'язковим застосуванням його у майбутньому при вирішенні аналогічних справ.

Важливим питанням, що принципово відрізняє цивільний процес та, у тому числі, інститут доказування України та Сполучених Штатів, є також статус суду [4, 3].

Для континентальної правової системи, до якої відноситься і вітчизняна, характерною є активна позиція суду на фоні відносної пасивності сторін про-

цесу. Слідча (інквізиційна) система правосуддя не зникла, вона за допомогою значних запозичень трансформувалась у систему, схожу ззовні із змагальною, але вони не є ідентичними за змістом.

Отже, із самої дефініції слідчої системи випливає, що процес організовується, керується певним органом/особою, яка здійснює дослідження протягом усього перебігу процесу.

Дійсно, порівнюючи вітчизняний та американський цивільний процес, помічаємо наскільки більш активним є втручання українських судів у перебіг процесу. Слід розібратися, у чому саме воно полягає.

По-перше, розглянемо осіб, які беруть участь у справі.

Найпомітнішою ознакою американського цивільного процесу є активна діяльність представників сторін — адвокатів. Адвокати опосередковують абсолютно усі процесуальні відносини, що виникають між сторонами. Не суд, а саме представники сторін самі ведуть матеріали справи, які передають один одному та надають суду протягом процесу [1, 3].

Чому таким важливим уявляється інститут представництва? Тому що особа, яка звертається до суду за захистом прав, не маючи юридичної освіти, не володіючи прийомами судових дебатів, по-перше, просто стане «жертвою» адвоката іншої сторони, по-друге, буде вимушена шукати допомоги на тих чи інших стадіях процесу. Виникає питання про те, хто у даному випадку може надати правову допомогу. Ніхто... крім самого суду. А тоді постає питання про об'єктивність судочинства, адже, враховуючи навіть хоча б тільки людський фактор, вже не можна з впевненістю говорити про неупереджений розгляд справи. Аналізуючи положення нормативних актів, можна зробити висновок, що на роз'ясненні сторонам прав «допомога» формально закінчується.

На відміну від судів США, у континентальній системі, представленій у даному випадку Україною, суд знайомиться самостійно з матеріалами справи, які йому надійшли, з яких вивчає вимоги сторін, представлені засоби доказування і т.д. При цьому у суду, природно, складається завчасне враження про учасників спору та про спірні правовідносини. Це важливий момент, тому що мова йде про дотримання принципу усності процесу, особливо в американському варіанті його розуміння [5, 3].

Згідно з нормами FRCP, у США позивач зобов'язаний зареєструвати свою скаргу у секретаря суду, яка повинна містити:

- обґрунтований опис причин подання позову;
- стислий опис справи;
- вирок, якого вимагає позивач.

Після реєстрації позивач організовує передачу повістки до суду та копії позову відповідачу, який має належним чином відреагувати (шляхом подання відповіді або клопотання про відхилення позову) [3, 4].

Усі детальні пояснення по справі сторонами надаються лише безпосередньо у суді у вигляді промов адвокатів. Адвокати сторін забезпечують надання доказів у вигляді показань свідків. Показання свідків є одним з основних засобів доказування, більш того рівень майстерності американських адвокатів нерідко

перетворює допит у майже театральне дійство, під час якого сторони намагаються сформувати позитивне враження на суд.

Дуже важливим є той факт, що суддя практично не вмішується у процес допиту свідка, надаючи сторонам повну свободу дій. Це виражається у тому, що:

- сторони, відбираючи запитання для допиту, фактично самі формують предмет доказування;
- сторони можуть застосовувати перехресний допит, завдяки якому свідчення свідка протилежної сторони за певних обставин просто нівелюються;
- сторони активно взаємодіють між собою, фактично вирішуючи спір, тоді як суд надає лише остаточну оцінку.

Сторони взагалі мають широкі права стосовно всього, що стосується доказування, що виражається у тому числі у можливості давати численні пояснення, виголошувати заготовлені промови. За великим рахунком такі ж права передбачені вітчизняним процесуальним правом, але справа у даному випадку не в самому праві, а у його повноцінній реалізації.

Окремою темою є вищезгаданий перехресний допит свідка. Перехресний допит є одним з найяскравіших символів змагальної системи судочинства. Слід підкреслити, що допит ведеться не судом, а саме сторонами. Саме сторони готують найбільш вигідні для себе та незручні для опонента питання, вибудовують тактику проведення. Відомі випадки, коли перехресний допит однієї особи тривав більше доби. Перехресному допиту передують прямий допит, тобто спілкування свідка та адвоката, який його безпосередньо викликав. Після цього починається перехресний допит, тобто адвокатом сторони-опонента ставиться ряд запитань, мета яких змусити свідка плутатись у власних твердженнях, однозначно відповідати на запитання, які можна неоднозначно тлумачити та інше. Тобто метою цього прийому є не доказування фактичних обставин, що підтверджують вимоги сторони, а представлення доводів опонента як таких, що не можуть бути доказами, є помилковими, є лише припущеннями і т.д.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

1. Процесуальний статус сторін та суду.

Якщо в країнах зі змагальною системою судочинства сторони володіють широким колом прав, що забезпечує їх повну процесуальну незалежність, ініціативу по веденню справи, контроль за судовим розглядом, то в країнах континентальної системи ситуація дещо відрізняється. Сторонам належить обмежена ініціатива, тобто вони володіють ініціативою з приводу розпорядчих дій, деяких процесуальних дій (заява клопотань). У той же час сторони не впливають на допит свідка, який проводить суддя, пояснення сторін, і вступають у дебати лише з дозволу та у спосіб, визначений судом на противагу американському процесу, який повністю проводиться самими сторонами, а суд є лише спостерігачем, який слідкує за дотриманням процесуального порядку та оцінює доводи сторін, виносячи рішення по справі. Сторони не здійснюють повноцінний обмін матеріалами справи, доказами, обмежуючи тим самим себе у володінні необхідною інформацією.

Вирішенням даної проблеми вбачається навіть не стільки зміна положень процесуального закону, скільки зміни у свідомості правників у питанні оцінки доказів, принципах отримання та подання доказів, тактики проведення допитів, спілкування з опонентом і найголовніше — усвідомлення ролі суду не як певною мірою слідчого, а як інституту, що стоїть над процесом та має єдину функцію — здійснити об'єктивну оцінку аргументам сторін та вирішити спір.

2. Судовий прецедент.

Судовий прецедент виявився дійсно ефективним інструментом у реаліях американської та британської правової системи, слугуючи доповненням та роз'ясненням одночасно численних норм казуального характеру США та Великобританії. Стосовно вітчизняної судової практики, слід у першу чергу звернути увагу на постанови ПВСУ, які є більш інформативними і дієвими, як результат узагальнення судової практики країни, але за умови надання їм юридичної сили, що зробить їх джерелом права, тобто обов'язковими для врахування при посиленні сторін на положення таких постанов, що на сьогоднішній день ігнорується судами.

3. Одноособний та колегіальний розгляд справи.

Довгий час суд присяжних вважався однією з класичних ознак змагальної системи судочинства, однак наразі спостерігається тенденція до відмови від цього інституту [6, 6]. При розгляді цивільних справ у Великобританії суд присяжних практично більше не застосовується, у Сполучених Штатах можливість розглядати справу судом присяжних через особливості історичного розвитку американської судової системи залежить від предмета позову. Більш того, значний вплив на правила судочинства має федеративний устрій країни, наприклад, питання стосовно кількості голосів присяжних, необхідних для прийняття рішення по справі, у кожному штаті вирішується по-різному.

Навряд можна всерйоз говорити про інтеграцію інституту присяжних у вітчизняне судочинство з тих причин, що таке нововведення без сумнівів не покращить якість судочинства, у той же час створить значну кількість проблем як фінансового, так і організаційного характеру. Враховуючи завантаженість загальних судів України, що не сприяє розгляду справ у встановлені законом строки, запровадження суду присяжних може взагалі розтягнути вирішення цивільних справ до не виправдано значних, неприпустимих строків.

Взагалі можна сказати, що, незважаючи на час, обставини, історичні та інші особливості формування систем судочинства, кожна з них має свої суттєві переваги та недоліки. Однак помітною є одна тенденція, яка виражається в спрощенні правил та уніфікації. Дійсно, правила цивільного судочинства покликані забезпечувати швидко, неупереджене, об'єктивне вирішення справ, тому цілком логічним є прагнення законодавців країн світу зробити цивільне судочинство більш зручним, зрозумілим інструментом для захисту громадянами своїх прав та свобод.

Література

1. Решетникова И. В. Доказательственное право в Англии и США / И. В. Решетникова. — М. : Городец, 1999. — 284 с.
2. Боботов С. В. Введение в правовую систему США / С. В. Боботов. — М. : НОРМА, 1997. — 332 с.
3. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США : пер. з англ. / В. Бернхем. — К. : Україна, 1999. — 554 с.
4. Артамонова Е. Защита публичных интересов в рамках гражданского судопроизводства в США // Законность. — 2003. — № 12. — С. 37–40.
5. Шумилов В. М. Правовая система США : учеб. пособие / В. М. Шумилов. — М. : ДеКа, 2003. — 400 с.
6. Лебедева Н. Роль суда в процессе доказывания по гражданским делам // Юрист. — 2004. — № 7. — С. 47–51.

Анотація

Полтавчук Ю. О. Шляхи вдосконалення цивільно-процесуального права України на основі досвіду США. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню деяких проблемних аспектів цивільного процесу України. На основі аналізу нормативних актів та правозастосовної практики США автор намагається дати відповідь на питання про те, які норми та стандарти цивільного процесу США могли б стати корисними і бути запровадженими у вітчизняному праві. Призначено для науковців, студентів та всіх, хто цікавиться актуальними проблемами цивільно-процесуального права.

Ключові слова: цивільний процес, доказування, суд присяжних, реформування, судовий прецедент, суд, США, свідок, допит, адвокат.

Аннотация

Полтавчук Ю. О. Пути усовершенствования гражданского-процессуального права Украины на основе опыта США. — Статья.

Статья посвящена исследованию некоторых проблемных аспектов гражданского процесса Украины. На основе анализа нормативных актов и правоприменительной практики США автор пытается дать ответ на вопрос о том, какие нормы и стандарты гражданского процесса США могли бы стать полезными и быть введены в отечественном праве. Предназначено для ученых, студентов и всех, кто интересуется актуальными проблемами гражданского-процессуального права.

Ключевые слова: гражданский процесс, доказывание, суд присяжных, реформирование, судебный прецедент, суд, США, свидетель, допрос, адвокат.

Summary

Poltavchuk Y. O. Ways of Improvement of the Civil Procedure Law of Ukraine on the Basis of Experience of the USA. — Article.

The article is devoted to the research of some problem aspects of the civil process of Ukraine. On the basis of the analysis of statutory acts and the practice of applying of law in the USA, the author tries to answer the question about the norms and standards of civil process of the USA, which could become useful and be entered in the domestic law. It is intended for scientists, students and all who is interested in actual problems of a civil-procedural law.

Keywords: civil process, USA, witness, questioning, lawyer, court.